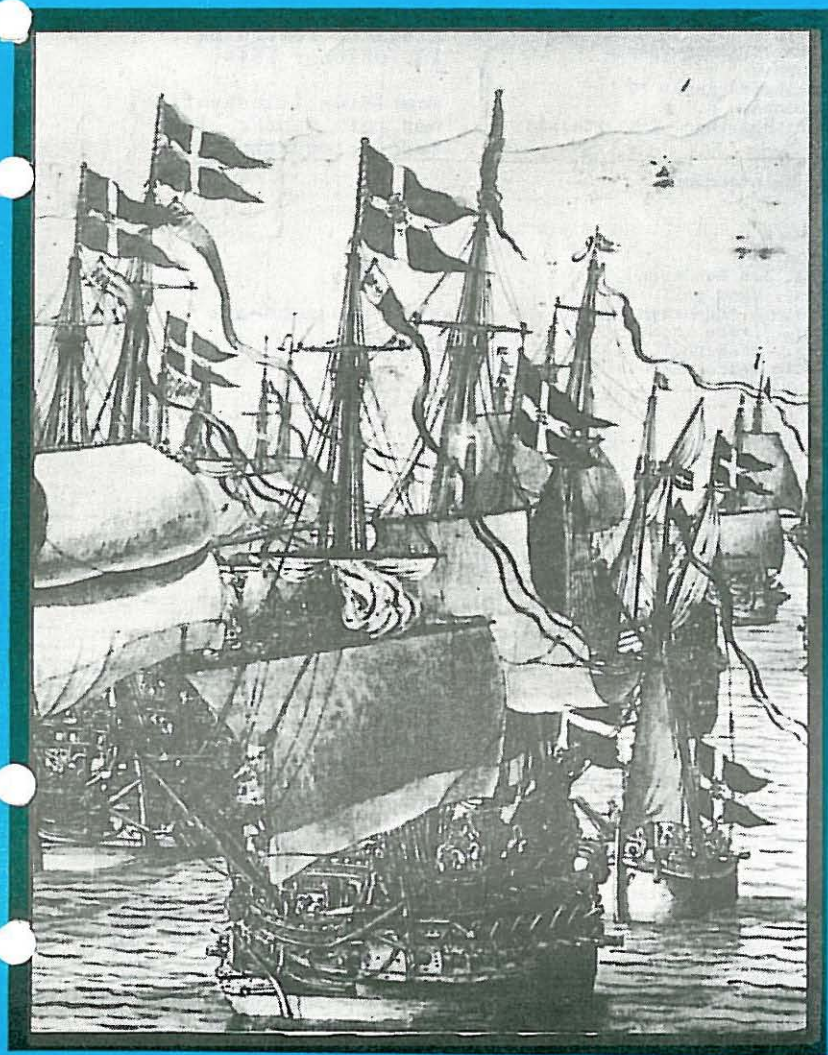

MARINEHISTORISK TIDSSKRIFT

19. årgang

Nr. 2 - 1986

MARINEHISTORISK TIDSSKRIFT

udgives af :

MARINEHISTORISK SELSKAB
Ved Fortunen 10A
2800 Lyngby.

Selskabet
FREGATTEN JYLLANDS VENNER
Tøjhusmuseet
Frederiksholms Kanal 29
1220 København K.
Sekretær: Mus.insp. K.S. Nielsen

ORLOGSMUSEET
adresse se nedenfor.

Redaktion:
Cand.mag. Jan Bendtsen
Mus.insp., cand.phil.
Ole L. Frantzen (ansv.h.)
Cand.mag. Birger Thomsen
Mus.insp., cand.phil.
Ole Ventegodt

Adresse:

ORLOGSMUSEET
Quinti Lynette
Refshalevej
1432 København K.
Tlf. 01 54 63 63
Giro nr. 5 18 76 13

MARINEHISTORISK TIDSSKRIFT
udkommer 4 gange årligt.
Arsabonnement kr. 55.-
Enkelte numre kr. 15.-

Artikler og anmeldelser, der ønskes optaget i tidsskriftet, sendes til ovennævnte adresse. Sidste frist for indlevering af stof er den 10. i månederne januar, marts, juni og oktober.

Eftertryk er kun tilladt med tydelig kildeangivelse.

Alle henvendelser vedr. adresseforandringer, fejl ved bladets levering o.lg. bedes rettet til Postvæsenet.

Sats og tryk: ORLOGSMUSEET
ISSN 0106-5122

INDHOLD:

Artikel:

Niels M. Probst:

Slaget i Femern Bælt
13. oktober 1644.

Samtidige illustrationer af danske 1600-tals orlogsskibe IV.

Andet:

Fra Orlogsmuseets
billedarkiv

20

Forside:

TRE LØVER 1640-44, 38-42 kanoner.
Udsnit af tegning af Willem Van de Velde.

Et middelklasseskib bygget af Johan Brandt i Nedenes Len i Norge. Ifølge kontrakten med Christoffer Giøe var skibets dimensioner: Længde o. stævne 126 1/2 fod, bred på bjælkerne 30 fod, og som sædvanligt skulle kongens og kronens navn anbringes bag på skibet. Det har sikkert været vel-sejlende, for dets sejlføring var usædvanlig stor. Det deltog i Kolberg Heide Slaget som viceadmiralskib i anden eskadre. I svensk tjeneste blev det som TRE LEJON to gange anvendt. C.G. Wrangel som flagskib, første gang i 1645. Det forfaldt imidlertid usædvanlig hurtigt. Allerede i 1656 betegnede det som "helt odugligt", og i 1659 måtte det kasseres trods gentagne henstillinger fra Carl X Gustav om at sætte det i stand (31). Det sankedes i Oxdjupet i 1667. Udsnit af VdV I.

Slaget i Femern Bælt

13. oktober 1644.

Samtidige illustrationer af
danske 1600-tals orlogsskibe IV

Niels M. Probst.

Godt 40 km. nordvest for Stockholm ligger Skokloster Slot. Det blev bygget i 1654-77 af K.G. Wrangel, feltherre og flådefører. Slottet, der i dag er indrettet som museum, rummer betydelige samlinger af bøger, våben og kunst, deriblandt to meget interessante tuschtegninger forestillende slaget i Femern Bælt 13. oktober 1644, hvor en kombineret svensk-hollandsk flåde på 41 skibe, ledet af K.G. Wrangel, slog en dansk-norsk flåde på 17 skibe.

Tegningerne, utvivlsomt de mest troværdige illustrationer af noget dansk-svensk søslag, har ofte været gengivet, men på grund af deres størrelse (ca. halvanden meter lange) og temmelig dårlige bevaringstilstand er det ikke muligt at skelne de mange detaljer på en traditionel gengivelse i bogformat. Takket være museets imødekommethed og villige bistand, har forfatteren imidlertid fået lejlighed til at optage en serie detailfotos, således at en nøjere undersøgelse har kunnet foretages i ro og mag.

Undersøgelsen, hvis resultater fremlægges her, har omfattet en

vurdering af tegningernes proveniens, en sammenligning med andre beskrivelser af slaget og et forsøg på, igennem en fastlæggelse af de omstændigheder, hvorunder tegningerne er blevet til, at fastslå deres autenticitet.

Proveniens

De to tegninger, herefter benævnt VdV I og II (fig. 6 og 7), er udført i tusch og sepia på papir, og ifølge Granberg blev de i sin tid indkøbt af K.G. Wrangel og havde siden hans dage henligget sammenrullede og halvt glemte i et tårnkammer(1). Dette forklarer deres temmelig dårlige tilstand. De er lidt udviskede, og igennem mange smårifter i papiret ses det lærred, som de i dag er limet fast på. Der er ingen synlige tegn på restaureringsforsøg.

VdV I er signeret W:v Velde f., utvivlsomt en tidlig signatur af Willem Van de Velde d.æ. 1611-93 (2). I en liste fra 1677 over større arbejder omtaler Van de Velde selv tegningerne således: "The fight long since fought

between ye Suedes & ye danes
near ye Island Femeren where ye
danes were beat & severall of
their shippes burnt & lost. Of
wch I have made 4 pieces for
Genrll Wrangell for makeing of
tapistry for Hangings"(3).

Ifølge Van de Velde eksperten
M.S. Robinson kan tegningerne,
udfra en stilistisk vurdering,
placeres som tidlige arbejder af
W. Van de Velde d.æ., tidligere
end 1653 (4). Proveniensen må
herefter betragtes som fastslå-
et.

Et svensk forsøg på at sætte
tegningerne i forbindelse med
Jan Van de Velde (5) må dog
nævnes, men antagelig skyldes
det blot forveksling med en an-
den illustration af slaget, et
maleri i Sjöhistoriska Museet.
Dette maleri, der er signeret
IFDV (6), synes at være baseret
på et kobberstik af C. Wisscher.
De ret naive gengivelser af
kampsituationer og skibe forhin-
drer imidlertid disse to illu-
strationer i at påkalde sig
større marinehistorisk interes-
se.

Sammenligning af tegningerne med beskrivelser af slaget.

Der synes ikke at foreligge no-
gen nyere dybdegående dansk be-
handling af slaget. Ældre be-
handling er mangelfulde og
modsigende, især med hensyn til
den danske kommandofordeling,
velsagtens fordi det danske ar-

kivmateriale af gode grunde er
yderst sparsomt.

De svenske arkiver indeholder
derimod et righoldigt materiale
i form af rapporter og lister.
Den følgende gennemgang henviser
derfor først og fremmest til
fremstillinger, der bygger på
dette materiale, nemlig För-
svarsstabens Minneskrift fra
1944 (7) og Olaf Bergersens "Fra
Henrik Bjelke til Ivar Huit
feldt" fra 1953 (8). Af benyt-
tede primærkilder kan anføres
Wrangel's rapporter samt lister
over erobrede skibe.

Med hensyn til illustrationerne
har det af pladshensyn kun været
muligt at gengive nogle få af de
fornævnte detailfotos, så den
følgende gennemgang må tildels
referere til helformatgengivel-
serne fig.6 og 7.

Om morgenen den 13. oktober 1644
lå flåderne, hvis sammensætning
fremgår af appendix, opankret
øst for Femerns nordøstlige pynt
(9), den svensk-hollandske flåde
ca. 1 mil øst for den dansk-nor-
ske (10). Vinden var SV, men æn-
drede sig snart "till svensker-
nas favör". Wrangel beordre-
de letning og satte kurs mod den
dansk-norske flåde, idet han
søgte så tæt ind under kysten
som muligt for derved at vinde
luven. Pros Mund styrede i be-
gyndelsen bort fra sin modstan-
der for at samle de skibe op,
som under den foregående dags
storm var drevet i læ, men vend-
te derefter og gik imod Wrangel.
Ca. kl. 10 kom tåtefartøjerne på

skudhold og "då begynte Vi med stycken huarandre hårdeligen Cannonera", som Wrangel bagefter skrev til Dronning Christina (12).

Denne indledende fase af slaget : vist på VdV I (fig. 6). I baggrunden ses en kyststrækning, synsretningen må være omtrent SV og vindretningen er da ca. SO. Fra venstre mod højre ses først en hollandske, dernæst den svenske og, på tegningens sidste halvdel, den dansk-norske flåde. Skibene, der ligger samlede i deres respektive flådeafdelinger, er endnu ikke helt rangeret i slagorden, men artillerikampen

mellem den svenske og dansk-norske tæte er netop begyndt. Der er altså en vis sammentrængning i tid, men tidspunktet må være omkring kl. 10 om formiddagen.

De tre nationaliteter anvender hver sin flagkode. Van de Velde har betegnet alle skibene med små bogstaver, men desværre er nøglen til denne kode bortkommet, så kun de skibe, der fører kommandoflag kan identificeres, i de fleste tilfælde endda kun ved sammenholdning med VdV II.

I den hollandske flådeafdeling fører de menige skibe små split-

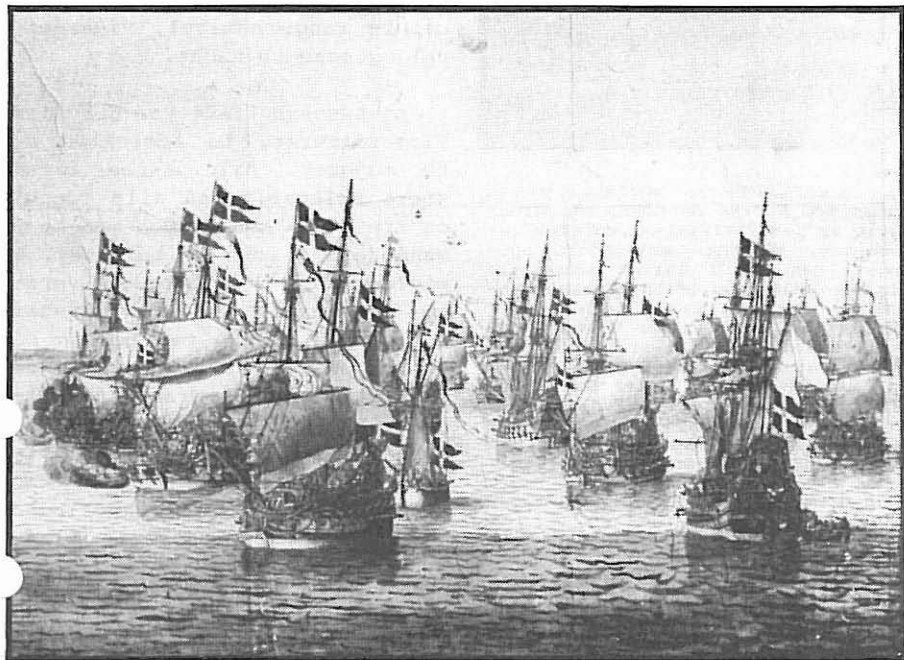

Fig. 1. Den danske flåde. Flagskibene er fra venstre mod højre LINDORMEN, PATIENTIA og TRE LØVER. Dernæst de to schoutbynachter, måske STORMARN og FIDES, og sidst, med spejlet mod beskueren, OLDENBORG. Udsnit af VdV I.

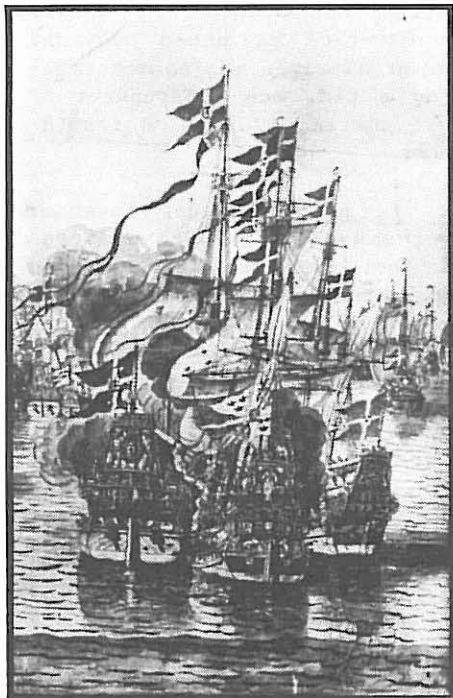

Fig. 2. PATIENTIA med bortskudt mesan i kamp mod REGINA og GÖTEBORG. Rime-
ligvis er det PATIENTIAS nedsatte ma-
nøvreevne, der har muliggjort bor-
dingen. Man kan i øvrigt undre sig
over, at REGINA og GÖTEBORG ikke dub-
lerer deres modstander, men sidst-
nævnte skib har Van de Velde rime-
ligvis aldrig set, det er måske grun-
den til, at han delvis har skjult det
bag REGINA, hvis agterspejl for
øvrigt kan genkendes fra VdV I. Til
venstre for forgrundsgruppen ses et
skib med samme flagføring som det
formodede STORMARN med et lille hol-
landsk skib på hver side. Til højre
et skib med flagføring som OUD VLIS-
SINGEN. Udsnit af VdV II.

flag på alle toppe. De tre kom-
mandoskibe er betegnet med tre-
tungede svenske orlogsflag. De
kan udfra den kendte kommando-
fordeling identificeres således:
længst til venstre med flag på
fortoppen viceadmiral Hendrik
Gerretsen's GROOTE DOLPHIJN, ca.
i midten med flag på mesanen
schoutbynacht Pieter Marcussen's
OUD VLISINGEN og længst til
højre med flag på stortoppen ad-
miral Maerten Thijssen Ancker-
hielm's JUPITER. Van de Velde's
flagføring kan synes at stride
mod Försvarsstabens inddeling af
den hollandske hjælpeflåde i tre
separate eskadrer, men bekræfter
på den anden side oplysningerne
om de kun tre anførte flagoffi-
cerers rang: admiral, viceadmi-
ral og schoutbynacht.

I den svenske flåde var der fire
flagofficerer, to admiraler og
to majorer. Alle skibe fører
store orlogsflag på alle toppe,
og tre skibe kan findes med kom-
mandotegn i form af bolsaner. I
midten, med agterspejlet vendt
mod beskueren, ses major Abraham
Duquesne's REGINA med bolsan på
stortoppen, og længst til højre
Generalmajor K.G. Wrangel's SMÅ-
LANDS LEJON med bolsaner på alle
toppe. Antallet af admiraler vi-
ser, at den svenske flåde var
inddelt i to eskadrer. Hvorledes
disse var differentieret flag-
mæssigt, fremgår ikke tydeligt
men det bemærkes, at mens SMÅ-
LANDS LEJON på bovenblindestan-
gen fører et almindeligt orlogs-
flag, fører DRAGEN her et hvidt
tretunget flag med tre kroner.
Et lignende flag ses på kampag-

nen på et andet skib, men sammenholdning med VdV II giver ikke ydeligere holdepunkter.

På tegnigens højre halvdel ses den dansk-norske flåde (fig.1). Den ligger betydeligt nærmere beskueren, og dermed, i overensstemmelse med beskrivelserne, længere fra kysten end svenskerne.

ne og i læ om disse. Den dansk-norske flåde var inddelt i to eskadrer med hver sin admiral, viceadmiral og rimeligvis tillige schoutbynacht. De svenske lister anfører ganske vist kun en schoutbynacht eller major i Pros Mund's eskadre, men man må gå ud fra, at kommandostrukturen har været ens i de to eskadrer. Altså ialt seks flagofficerer.

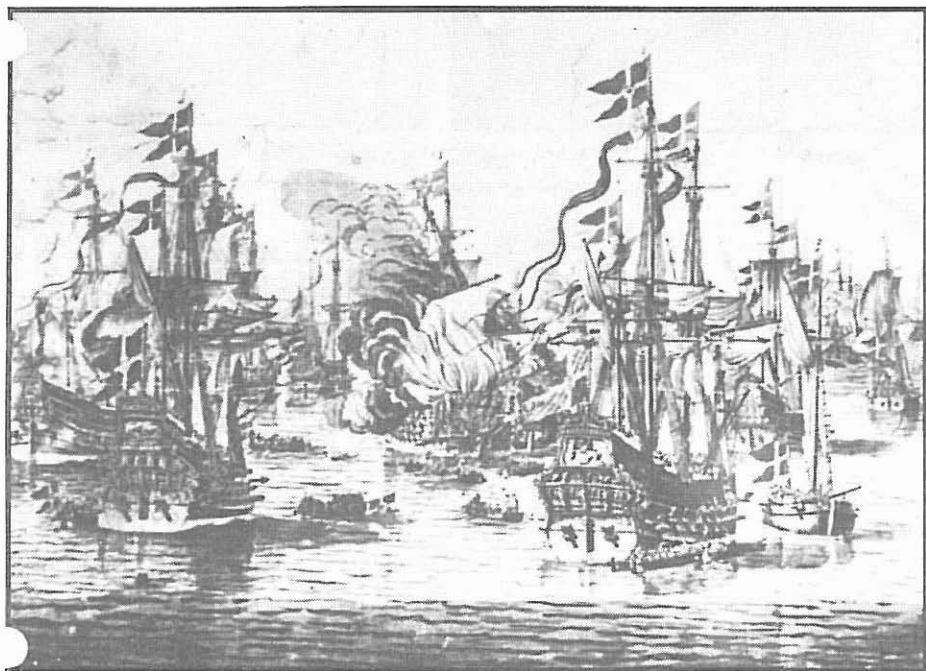

Fig. 3. LINDORMEN i brand. Branderen MEERMAN skimtes på bagbords side. Van de Velde viser fejlagtigt forstangen beskadiget, men det er korrekt, at besætningen samlede sig i forskibet. Der ses folk i færd med at fire sig ned fra galionen, hvorfra de reddes af både. Van de Velde har sikkert aldrig set LINDORMEN, men nok DRAKEN og SMÅLANDS LEJON, der er vist i forgrunden. De to svenske admiralskibe har trukket sig ud af kampen, og mandskabet ses travlt beskæftiget med reparationer af skrog og rig. På DRAKEN'S spejl ses en vinget drage, mens

SMÅLANDS LEJON er smykket med Smålands armbrøstbærende love. Umiddelbart til højre for SMÅLANDS LEJON ses et svensk skib med bolsan på mesanen, formentlig majoren i Blums eskadre. Agterspejlsdekorationen, en løbende person, der blæser i et horn, tyder på, at det er JAGEREN og ikke TRF KRONOR (se appendix). Imellem DRAKEN og LINDORMEN ses i baggrunden et let dansk orlogsskib, der har stroget til et svensk skib. Denne situation er ikke historisk. Svenskerne erobrede kun to danske skibe, og de er vist andetsteds. Udsnit af VdV II.

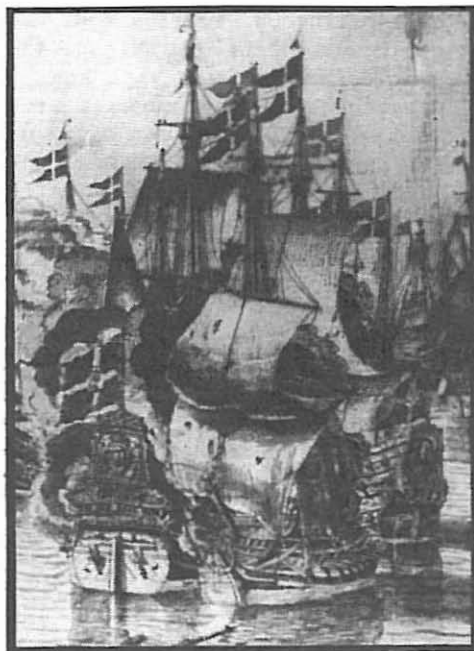

Fig. 4. OLDENBORG i kamp med tre svenske skibe. Yderst til højre NYA FORTUNA med en fortuna-figur på spejlet. OLDENBORGS spejl kan genkendes fra VdV I. Udsnit af VdV II.

Den flagføring, Van de Velde har givet den danske flåde, er mere kompliceret end den svenske og hollandske. Her er eskadrerne, hvis man tillader sig at se bort fra bolsanen på stortoppen af det længst til venstre liggende skib (det ses uden bolsan på VdV II), differentieret derved, at kun den ene fører bolsaner. De få bevarede danske flagordrer fra 1644 (13) er ret forskellige, men det er normalt, at man

differentierede eskadrerne ved hjælp af bolsaner, og der findes endda en flagordre, kontrassegnet af Pros Mund, fra 3. juni 1644, hvor netop den variant, at en eskadre overhovedet ikke fører bolsaner, er anvendt (14). Selvom Pros Mund's flagordre fra efteråret 1644 ikke er bevaret, kan det altså fastslås, at Van de Velde's flagføring udmærket kan være autentisk.

Fig. 5. TRE LØVER i kamp med JUPITER, der ses til venstre med nedskudt mesanrå. Imellem de to skibe skimtes agterspejlet af en fløjte, formentlig SWARTE ARENT, som TRE LØVER sendte til bunds "med en enkelt bredside". Gengivelsen af JUPITER er bevisligt et portræt, og den nedskudte mesanrå nævnes i Thijssens rapport. TRE LØVER er det eneste skib, der fører et tre-løver-skjold centralt i "kongens og kronens våben" på agterspejlet. Det tretungede flag på fortoppen må tages som et udtryk for, at Van de Velde har arbejdet undet et vist tidspres. Udsnit af VdV II.

Man kan i øvrigt gætte på, at de sammenbundne flag, der ses på de af kommandoskibenes toppe, der ikke er optaget af kommandoflag, var en praktisk foranstaltning, der skulle muliggøre hurtig ekendtgørelse af eventuelle kommandoskift, men kunstneren kan selvfølgelig have haft en anden mening om dem.

På tegningen kan tælles 17 skibe, eller som Wrangel skriver,

16 orlogsskibe og en galiot. Udover galioten kan kun admiral-skibene identificeres med sikkerhed. Fra venstre mod højre ses admiral Køn Jochim Grabow's LINDORMEN med flag og en (sikkert fejlanbragt) bolsan på stortoppen, flådechefen admiral Pros Mund's PATIENTIA med flag og bolsaner på alle toppe, og viceadmiral i Pros Mund's eskadre, Korfitz Ulfeld's TRE LØVER, med flag på for- og mesantop,

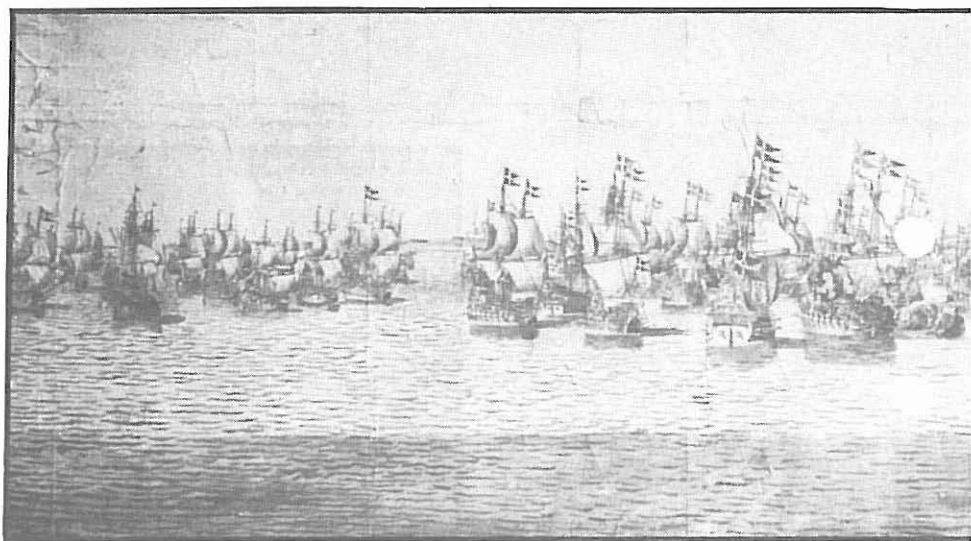
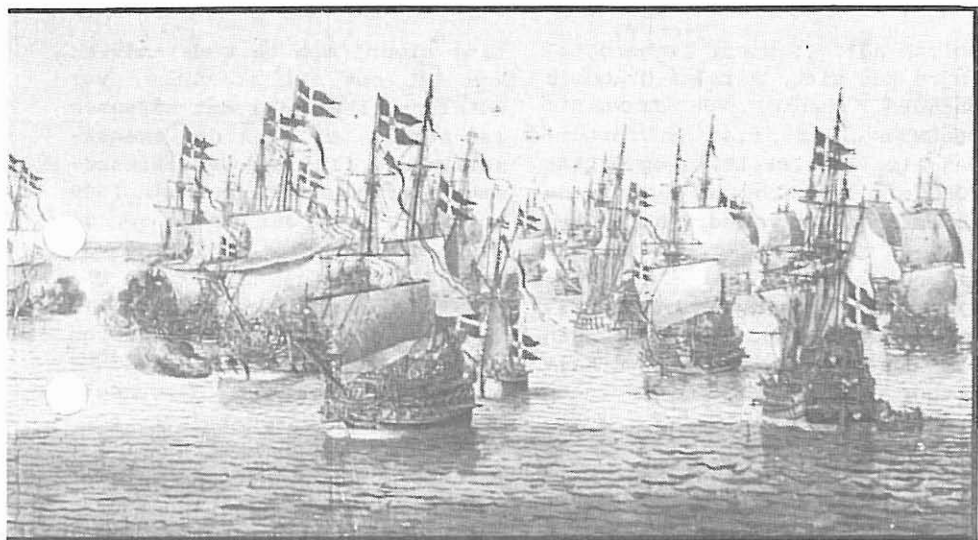

Fig. 6. VdV I, slagets indledning, ca. kl. 10 fm. Yderst til venstre den hollandske hjælpeflåde med JUPITER i spidsen, derefter den svenske flåde anført af SMÅLANDS LEJON og DRAGEN. Til højre ses den danske flåde.

Fig. 7. VdV II, slagets afgørende fase, mellem kl. 2 og 3 em. I forgrunden ses til venstre de to svenske admiralskibe. Mellemgrunden optages af de fire danske admiralskibes kamp. Fra venstre mod højre ses LINDORMEN i brand, OLDENBORG, TRE LØVER og PATIENTIA. Baggrunden optages af flygtende, delvis anonyme skibe, præcis i midten dog TO LØVER i en genkendelig kampsituation.

bolsan på fortoppen. Længere til højre ses viceadmiral i Grabow's eskadre, Stenzel von Jasmund's OLDENBORG, med flag på fortoppen. Imellem TRE LØVER og OLDENBORG ses schoutbynachterne i de to eskadrer, to mindre skibe med flag på mesanen, det ene tillige førende bolsan. Ifølge de svenske lister må det være Henrik Mund's STORMARN til venstre, han var også schoutbynacht på Kolberger Heide. Der nævnes ingen schoutbynacht i Grabow's eskadre, men skal man pege på en sandsynlig kandidat, må det blive Klaus Kaas på FIDES. Han var nemlig Grabow's viceadmiral på Kolberger Heide. Desværre ses ingen af disse to skibe på VdV II i situationer, der kan give yderligere holdepunkter for identifikation.

Slaget varede til kl. 4 om eftermiddagen, men ved 2-tiden trådte det ind i den afgørende fase (15). Under artillerikampen mellem primært Wrangel's og Blum's eskadrer og de store dansk-norske skibe var især Wrangel's eget SMÅLANDS LEJON efterhånden blevet temmelig ødelagt, og efter et mislykket forsøg på at borde PATIENTIA, måtte han trække sig ud af kampen. PATIENTIA's manøvreer evne er rimeligvis ved denne lejlighed blevet nedsat, i hvert fald forsøgte LILLA DELFIN et branderangreb, som imidlertid måtte afbrydes, da GÖTEBORG og REGINA bordede PATIENTIA (Fig. 2).

Den dansk-norske flåde modstod altså den store overmagt i over

fire timer, men da modstanderne kom tæt nok til at entre, var udfaldet givet. For det må anses som bevist, at mens den svensk-hollandske flåde udover skibsbesætninger medførte næsten 1500 soldater, var der ingen på de dansk-norske skibe (16). Dog var rede den blodige nærkamp om PATIENTIA en time, men i mellemtiden var det lykkedes branderen MEERMAN at sætte ild på LINDORMEN, der allerede i begyndelsen af kampen havde mistet storstagen (17). LINDORMEN sprang i luften, men forinden var en stor del af mandskabet deiblandt Grabow blevet reddet fra bovsprydet (18), formentlig af DRAGEN's både (19) (Fig. 3).

Derefter bordede NYA FORTUNA OLDENBORG, der efter en kort kamp overgav sig. Dog nåede SVANEN og LEOPARDEN (eller TRE KRONER) ved en fejltagelse at føre et angreb ind mod OLDENBORG, efter at Jasmund havde overgivet skibet (17) (Fig. 4).

Omtrent samtidig blev TRE LØVER angrebet af Thijssen's JUPITER samt SWARTE ARENT og det hollandske PATENTIA. Det lykkedes TRE LØVER at skyde SWARTE ARENT i sank, og da JUPITER forsøgte at borde, fik det ifølge Thijssen's rapport skudt krydsrånen ned, så de to skibe gled fra hinanden igen (20) (Fig. 5). Herved blev Thijssen opmærksom på, at otte danske skibe var i færd med at flygte, og en forfølgelse blev straks iværksat. TRE LØVER's erobring blev fuldbyrdet af PATIENTIA.

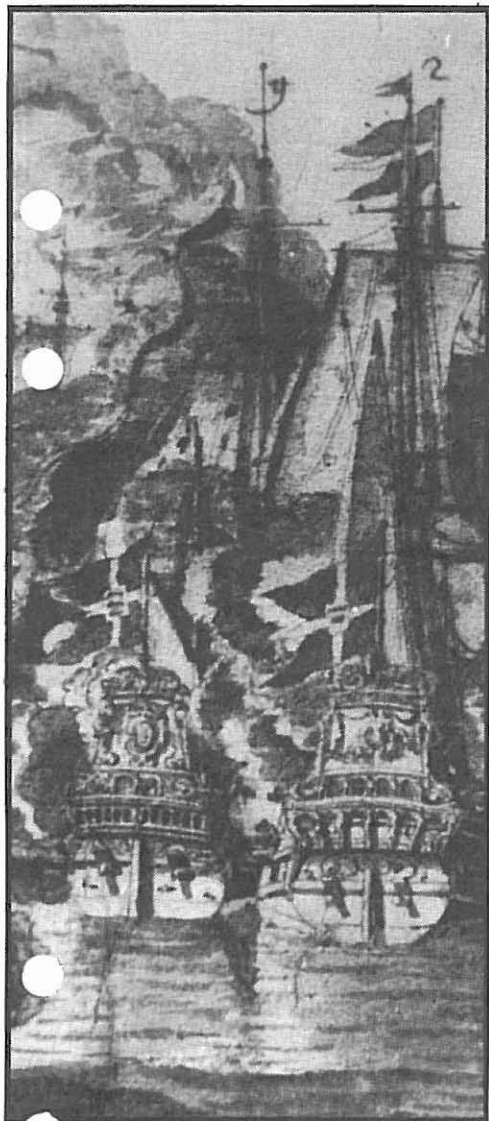

Fig. 8. TO LØVER i kamp med GROOTE DOLPHIJN. Det eneste af de mindre danske skibe, der kan findes i en genkendelig kampsituation. På GROOTE DOLPHIJNs spejl ses en person, ridende på et havdyr. Udsnit af VdV II.

Af de flygtende danske skibe blev TO LØVER erobret af Gerretsen's GROOTE DOLPHIJN (Fig. 8), endvidere overgav HAVHESTEN og FIDES sig, sidstnævnte til HARDERINNE, da Thijssens JUPITER ikke kunne indhente det. Af de resterende danske skibe blev NEPTUNUS, NELDEBLADET, STORMARN og KRONFISKEN grundsat på Lolland. Besætningerne flygtede i land, hvorefter hollænderne bjergede skibene. DELMENHORST blev også grundsat, men her huggede besætningen hul i bunden af skibet og forsvarede sig, indtil de, da der kun var 30 usårede mand tilbage, bjergede sig i land. Da skibet ikke kunne bjeriges, blev det derefter sat i brand af LILLA DELFIN (21).

Tre små skibe MARKATTEN, HØJENHALD og GALIOTEN blev også grundsat, men på så lavt vand, at hollænderne ikke kunne følge dem. Det lykkedes besætningerne sammen med strandvagten at forhindre en erobring af disse skibe, der senere kunne bjeriges. Kun LAMMET og PELIKANEN blev forfulgt af svenske skibe. Wrangel sendte fire af sine bedst besejlede skibe REGINA, JAGEREN, GAMLA FORTUNA og KATTAN efter dem, men begge nåede København (22).

VdV II (fig. 7, 2-5 og 8) viser situationen imellem kl. 2 og 3 om eftermiddagen. Synsretningen er vendt 180 grader. SMÅLANDS LEJON og DRAGEN har trukket sig ud af kampen og LINDORMEN er sat i brand. De øvrige tre danske admiralskibe er omringet, men

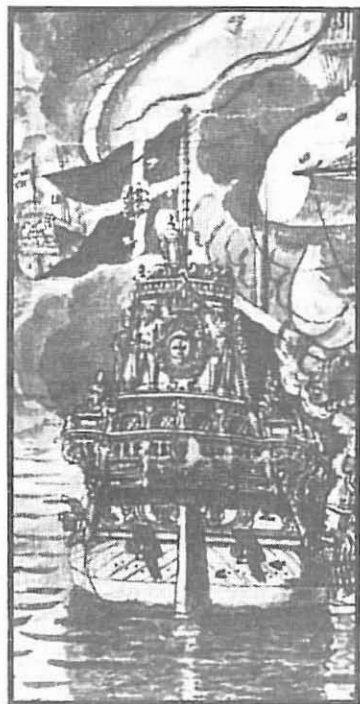
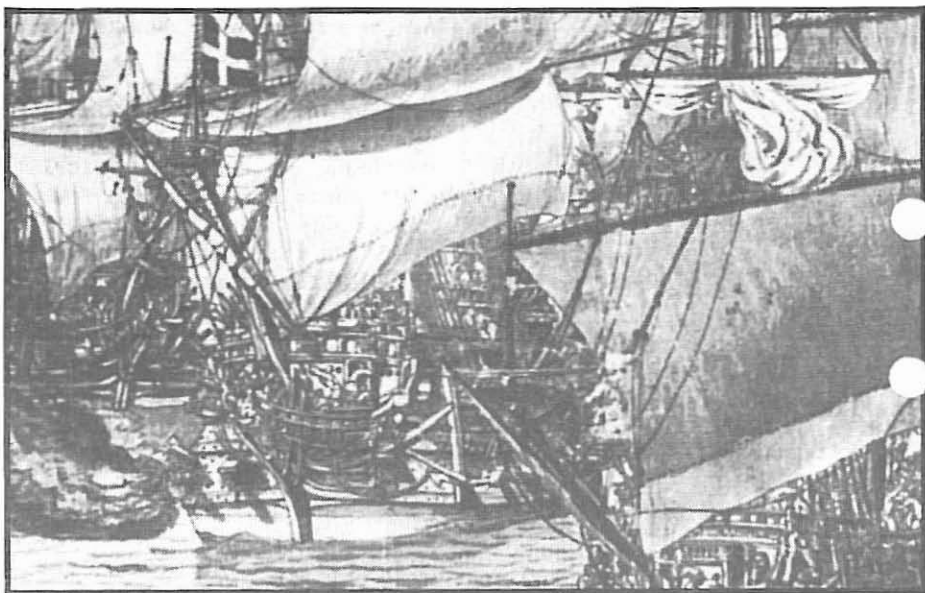

Fig. 9 og 10. PATIENTIA 1616-44, 48-54 kanoner. Det var et hovedskib på 390 læster. Det sosattes 15. juni 1616 på Bremerholm som CHARITAS PATRIA, men blev omdøbt inden færdiggørelsen i 1617.

Det må antages, at bygmesteren var den skotske adelsmand Daniel Sinclair, der kom til landet ca. 1614, idet den anden kongelige bygmester, David Balfour, fra 1612 til 1616 sad fængslet på Dragsholm. Det synes, ligesom Sinclairs andet hovedskib, STORE SOPHIA, at have været lidt for stift, idet det ved i hvert fald to lejligheder fik mastehavarier. Første gang under prøvesejladsen, hvor stormasten sejlede overbord. En kontrast til WASAs prøvesejlads! Skibet var ofte udrustet, i 1628 var det i Holland, og i 1640 førte det den svenske enkedronning til Livland. I 1635-36 fik det en hovedreparation, og i slaget på Kolberg Heide blev det, trods sin alder, anvendt af riadmiralen som flagskib. Det var i svensk tjeneste kun udrustet en gang, i 1645, og omtales sidste gang 1654.

Van de Velde viser korrekt PATIENTIA som det største af de danske skibe. Den forholdsvis højt siddende galion med de næsten vandrette rælinger er i overensstemmelse med skibets alder, og agterspejlets snit med den lavtsiddende bredelinie det flade hakkebrædt minder meget om samtidig engelske skibe. De skotske skibbyggere har utvivlsomt anvendt engelske byggemetoder, i hvert fald i begyndelsen. Det korrekt gengivne kongevåben bekræfter tegningens pålidelighed. Udsnit af VdV II og I.

har endnu ikke strøget. Der er naturligvis en vis sammenhængning i både tid og rum, foranlediget af ønsket om at vise alle de vigtigste begivenheder på en gang, og de mange skibe i baggrunden må tildels opfattes som anonyme kulisser. De fleste skibe er dog betegnet med en kode, men den svarer ikke til VdV I, idet der her er brugt både bogstaver og tal. Nøglen findes ikke, men de vigtigste skibe lader sig let identificere igennem de respektive kampsituationer, ofte bekræftet af agterspejlsdekorationer og de under VdV I omtalte flagkoder.

Med hensyn til gennemgangen af VdV II henvises til billedteksterne fig. 7, 2-5 og 8. Her skal blot fremhæves gengivelsen af Thijssen's flagskib JUPITER (fig. 5). Dette er det eneste skib, hvis udseende kan kontrolleres, idet der i National Maritime Museum findes et Van de Velde portræt af det fra 1639 (NMM 1) (23), hvor det kan ses i omtrent samme vinkel. Skønt der ikke er tegn på, at Van de Velde direkte har anvendt dette portræt, er der god lighed mellem de to gengivelser. Med hensyn til den nedskudte mesanrå er det interessant, at denne detalje kun kendes fra Thijssen's rapport. Svenske fremstillinger siger derimod, at det var en demonteret kanon, der forårsagede JUPITER's styreproblemer (24).

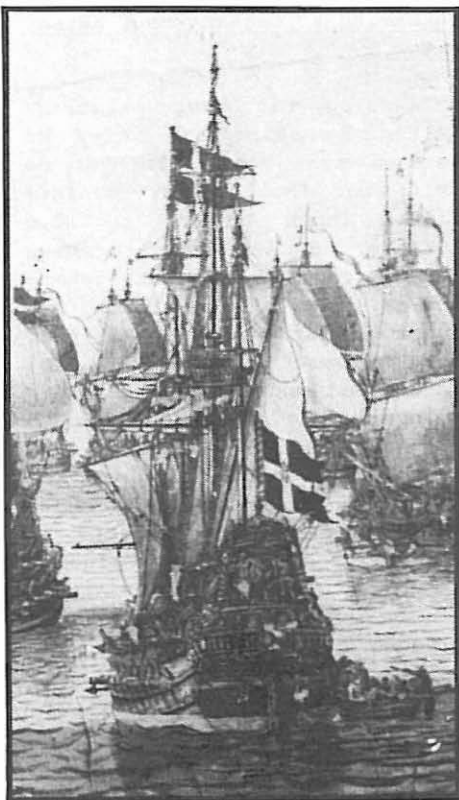

Fig. 11. OLDENBORG 1628-44, 38-42 kanoner. Et stort middelklasseskib bygget af David Balfour på Christianshavn 1625-28. I en svensk liste fra 1632-33 opgives drægtigheden til 308 læster, køllangde 51 alen og bredde på underste overløb 30 fod. Det deltog i slaget på Kolberg Heide 1644 under viceadmiral Peder Galt i Rigsadmiralens eskadre. I svensk tjeneste var det udrustet i 1645. Det udgik i 1660 og sankedes ved Stockholm. Skibets udseende indikerer, at de skotske skibbyggere efterhånden lod sig påvirke af kontinentale byggeteknikker. OLDENBORGS armering viser, at det i lighed med andre middelklasseskibe havde færre kanoner på andet batteri end på det underste, og Van de Velde viser da også et "hul" i øverste lag, omtrent midskibs. Efter 1645 blev middelklasseskibenes armering forøget, bl.a. ved at man bragte kanoner her. Udsnit af VdV I.

Vurdering af tegningernes autenticitet.

Et søslag med over halvtreds deltagende skibe har været et kaotisk syn, men Willem Van de Velde har løst opgaven mesterligt. Ingen anden samtidig kunstner har leveret så præcise vidnesbyrd om store søkrigshændelser. Men der er intet, der tyder på, at Van de Velde selv har overværet Femern Bælt Slaget. Tværtimod kan tegningernes velovervejede komposition tages som bevis for det modsatte, idet gengivelser af søslag, som kunstneren bevisligt overværede, f.eks. Øresund 1658, altid er betydeligt mere uoverskuelige.

Van de Velde's omhyggelige forarbejde i forbindelse med større opgaver er veldokumenteret, det kan således nævnes, at han interviewede krigsfanger i fængslet, da han skulle udføre tegningerne af Bergen Våg aktionen 1665 (som Van de Velde ikke selv overværede) (25).

I Skoklostertegningerne viser den mærkelige sammenhæng, Van de Velde skaber mellem forskellige oplysninger i de ofte ret summariske rapporter, der danner vort nuværende bedømmelsesgrundlag, at han må have haft et bredt materiale til rådighed. At Van de Velde har været i kontakt med K.G. Wrangel er givet, men detaljen med den nedskudte rå på Thijssen's skib viser, at han også har skaffet sig oplysninger fra sine egne landsmænd. Endvidere sandsynliggør de mange in-

dividuelle skibsgengivelser med varierede og dog korrekte heraldiske motiver, at Van de Velde har set mange af skibene i virkeligheden.

Det er på denne baggrund nærliggende at antage, at mødet mellem Wrangel og Van de Velde fandt sted i eftersommeren 1645. Her opstod nemlig, knap et år efter slaget, en situation, hvor alle forudsætninger for at udføre tegningerne var tilstede, idet en hollandsk og en svensk flåde i henved en måned, fra 25. juli til 20. august (26) lå opankret tæt ved hinanden i den sydlige del af Øresund.

Når Generalstaterne udsendte større flåder, fulgte Van de Velde gerne med for at illustrere eventuelle større begivenheder, og denne gang førte hollænderne i modsætning til året før Generalstaternes flag (27). K.G. Wrangel befandt sig på den svenske flåde og desuden Hendrik Gerretsen, hvis ikke særlig væsentlige erobring af TO LØVER Van de Velde har placeret så centralt.

Derudover har der naturligvis på begge flåder befundet sig mange deltagere fra Femern Bælt Slaget. Og det er påfaldende, at netop de skibe, der er vist med størst tydelighed på tegningerne, hollandske såvel som svenske og ex-danske, indgik i disse to flåder. Det gælder de hollandske JUPITER, GROOTE DOLPHIJN og SWARTE RAVE (28), de svenske SMÅLANDS LEJON, DRAGEN, REGINA,

VESTERVIKS FORTUNA, JÄGEREN og SVANEN og de ex-danske PATIENTIA, OLDENBORG, TO LØVER og ikke mindst TRE LØVER, der nu var K.G. Wrangel's flagskib (29).

Van de Velde har med lethed kunnet udføre tegningerne på de tre uger, der var til rådighed, mens flåderne lå uvirksomme og alle nødvendige oplysninger var inden for bekvem rækkevidde. Men han var naturligvis været under et stort tidspres, da ingen på forhånd kunne vide, hvorlænge situationen ville vare. Dette forklarer såvel de småfejl, tegningerne indeholder, som den lidt skitsemæssige behandling af baggrunden på VdV II.

Efter hermed at have etableret en sandsynlig forklaring på Skoklostertegningernes bemærkelsesværdige autencitet, må det være tilladt at betragte dem som andet og mere end dekorative søstykke. De indeholder utvivlsomt mange oplysninger om slaget, som ikke er tilgængelige fra andre kilder, og her findes de ældste sikkert identificerede afbildninger af Christian IV's skibe, gengivelser, der, ikke mindst takket være Van de Velde's anerkendte sagkyndighed, må betragtes som væsentlige vidnesbyrd om datidens marinearkitektur.

Søkrigstekniske konsekvenser af Femern Bælt Slaget.

Femern Bælt Slaget 13. oktober 1644 fik ikke alene vidtrækkende

politiske følger. De rent sømilitære erfaringer fra slaget påvirkede skibskonstruktion og taktik i mange år fremover, helt frem til Skånske Krig.

I Danmark var den umiddelbare følge, at Christian IV's teknisk sunde filosofi, der gik ud på at armere skibene med få, men kraftige kanoner (30), veg for ønsket om at føre så mange kanoner som overhovedet muligt.

Ældre skibe, f.eks. det lette orlogsskib SVANEN, der var konstrueret til at føre 26-28 kanoner, blev ombygget, så det kunne føre 40. TREFOLDIGHED, der oprindeligt førte 44 kanoner, kom op på 66 med en uundgåelig forringelse af sejlegenskaberne til følge. Nye skibe byggedes med reduceret portafstand for dermed at presse et par ekstra kanoner ind i hvert lag, og når f.eks. CHRISTIANUS QUINTUS fra 1665, der ikke var meget større end TREFOLDIGHED, overlæssedes med næsten hundrede kanoner, må årsagen findes i erfaringerne fra Femern Bælt Slaget.

I Sverige sås den samme tendens, men her uddrog man desuden fejlagtigt den lære, at det var fhv. rytteroberst Wrangel's kavaliritaktik, der havde vundet slaget. Det sås bl.a. i 1658, hvor Wrangel, efter at have forsøgt samme taktik mod hollænderne, atter måtte finde sig i hurtigt at blive reduceret til passiv tilskuere, mens mandskabet i stedet for at bekæmpe fjenden fik

travlt med at reparere sønder-skudt rigning.

Men først under Skånske Krig af-slørede for alvor svagheden ved den svenske forkærlighed for flådeførere uden maritim baggrund, en forkærlighed, der direkte kan føres tilbage til Femern Bælt Slaget.

Noter:

- 1) Granberg: Skokloster Slott, 1903, p. 36f.
- 2) For tidlige signaturer af Van de Velde se M.S. Robinson: Van de Velde Drawings, a Catalogue of Drawings in the National Maritime Museum, Cambridge 1958, p. 4.
- 3) Ibid.
- 4) Vurdering venligst meddelt forfatteren af M.S. Robinson.
- 5) Svenskt Skeppsbyggeri, Malmö 1963, p. 72 og 104.
- 6) Svenska Flottans Historia, bd. I, Stockholm 1942, p. 436.
- 7) Slaget vid Femern, Minnesskrift utarbetad av Försvarsstabens krigshistoriska avdelning, Göteborg 1944.
- 8) Olaf Bergersen: Fra Henrik Bielke til Iver Huitfeldt, bd. I, Trondheim 1953.
- 9) Bergersen forsøger (p. 171) udfra en passus i Thijssens rapport: "soo hebben wi den Vyant in het gesicht geckregen die under den noert west nuech van het Eylandt lag" at henlægge den dansk-norske flådes position til Femerns vestsider, men Wrangels "diarium" kan ikke misforstås: "finge danske flottan på Östersjdan af Femern i sight" (T. i Sjö. 1900, p. 239), og sådan kan Thijssens udtalelse også fortolkes.
- 10) Ibid.
- 11) Minnesskrift p. 133.
- 12) C.G. Tornquist: Svenska Flottans Sjö-tåg, Stockholm 1788. Bilag C.
- 13) Holcks arkiv: Sverige I, p. 76-77 gengiver flagordren fra Kolberg Heide slaget. Den er dateret 27. juni 1644.
- 14) Axel Liljefalk: Krigstildragelserne i Vesterhavet i Forsommeren 1644. TFS 1910 p. 521-22.
- 15) Bergersen p. 179.
- 16) Ibid. p. 192.
- 17) Försvarsstaben p. 137.
- 18) Svensk Tidsskrift i Sjöväsendet 1900, p. 241, C.G. Wrangels Journal etc.
- 19) TFS 1897, p. 55, Axel Larsen: Nogle Optegnelser fra Rigsarkivet i Stockholm etc.
- 20) Bergersen p. 180.
- 21) Försvarsstaben p. 140.
- 22) Ibid. p. 141.
- 23) Van de Velde Drawings in the National Maritime Museum p. 25.
- 24) Försvarsstaben p. 139.
- 25) M.S. Robinson: The Willem Van de Velde Drawings in the Boymans-van Beuningen Museum, Rotterdam 1979, Vol. I, p. 37.
- 26) A. Zettersten: Svenska flottans historia, Norrtelje 1903, p. 377-78. Datoerne angiver ankomst og afsejling for den svenske flåde. Den hollandske flåde passerede Kronborg 5. juli og blev liggende i Sundet til 29. oktober (R.C. Anderson: Naval Wars in the Baltic, London 1910, p. 69-70).
- 27) Boymans MB 1866/T1 viser den hollandske flådes afsejling mod Danmark, rimeligvis 1645. Boymans klog p. 19.
- 28) Anderson p. 68-69.
- 29) Zettersten p. 276-77.
- 30) Egenhændigt brev dat. 18. juli 1642 angående TREFOLDIGHEDENS indretning. "Aarsagen huorfor ieg achter inted mange stocker, mens at man kunde bruge dii beste stocker, naar man føre Merssegeln er denne, at man y disse kvarter selden eller aldrig faar saa stor stylling (vindstille) at man kan griibe saadant et skiib an med Galeyer eller smaa Skyb".
- 31) E. Wendt: Amiralitetskollegiets Historia, Stockholm 1950, bd. I, p. 185-87.

Lilatter over skibe der deltog i Fuzern Belt slaget 13. oktober 1644, udarbejdet på grundlag af Försvarsstabens oplysninger. Danske Kanon og mandeskabstal dog fra andre kilder.

Den Danske Filde		Den Svenske Filde		Den Hollandske Filde	
PATIENTIA Erobret af REGINA og GUTERBORG.	Gen. Adm. Pros Hund 48/250	SMÅLANDS LEJON 40/184	Gen. Høj. K.G. Wrangel	JUPITER 34/85+	Adm. H. Thijssen Anckerthjeim
GIJSDOMMAN Grundsat på Lolland, erobret af hollendere.	32/112	REGINA 37/164	Høj. A. Buquene	CONVICKE V. SAEDEN 26/60+	Kapt. C. Sipskens
PELIKANEN Grundsat på Lolland, erobret af hollendere.	30/110	GUTERBORG 36/188	Kapt. H. Corneliusson	CAMPEN 26/60+	Kapt. D. Corneliusson Os
BELMUNDEN Grundsat, derefter brændt af LILLA DELFIN	28/100	LEOPARDEN 30/128	Kapt. R. Stafford	PATIENTIA 24/60+	Kapt. A. Gabbesen
BRUNDE Grundsat, derefter brændt af LILLA DELFIN	28/100	NYA VESTERVIS FORTUNA 24/122	Kapt. J. de Boer	WITTE ENGEL 34/78+	Kapt. H. Dierckx
LAMMET 16/103	Kapt. P. Rielsen	KATTAN 22/ 90	Kapt. T.A. Speck	PRINS 20/57+	Kapt. C.J. Nauwege
MAKATKAN Grundsat på Lolland senere bjerget	16/ 72	HEERHAN (brander)	/ 30	BROUWER 20/55+	Kapt. C.J. Brouwer
WAKATKAN Grundsat på Lolland senere bjerget	16/ 72	CARITAS (brander)	/ 20	HANDERINNE 8/30+	Kapt. C. Janssen
WITTE LÅVER Grundsat af holl. PATIENTIA.	33/194	POSTPÆD (gallot)	2/ 9	GROOTE DOLHILJN 38/80+	VA Hendrick Gerretsen
WILDERHALD Grundsat på Lolland senere bjerget	8/ 25	DRAGEN (brander)	40/189	SHARKE RAVE 26/75+	Kapt. J. Teratogen
WILDERHORN Grundsat af hollendere, ødelagt.	40/200	JAGAREN 24/102	Kapt. E.H. Wten	SHARKE ARENT 22/60+	Kapt. J. Spantmos
SAT I brand af KEERMAN, ødelagt.	28/104	HAFFLON 26/123	Kapt. J.A. de Vries	smekket af THE LÅVER	Kapt. A. Witthoon
FIDES Erobret af HANDELINNE	Kapt. ? K. Kans	SVANEN 28/113	Kapt. T. Henriksen	LIEFDE v. HORN 20/40+	Kapt. S.D. Crab
TO LÅVER Grundsat af GROOTE DOLHILJN.	Kapt. H. Bruun	GL. FORTUNA 18/124	Kapt. P. Lucifer	S:T MATTEUS 24/70+	Kapt. P.P. Sloos
WILDERHORN Grundsat af hollendere.	Kapt. L. Bertelsen	Gallot 9 / ?		OID el: GROOT VLISSENGEN	Sch.bynacht Pieter Marcussen
KRONFISK Grundsat på Lolland, erobret af hollendere.	Kapt. K. Holst	THE KRONOR 32/146	Høj. Berent Strabbe	GECKROONDE LIEFDE 31/60+	Kapt. C.L. Blawie
WILDERHALET Grundsat på Lolland, erobret af hollendere.	Kapt. R. Williams	LAMMET 12/ 86	Kapt. C.A. Nave	WIEUX VLISSENGEN 24/90+	Kapt. W.H. Metcalman
WILDERHORN Grundsat på Lolland, erobret af hollendere.	Kapt. H. Mortensen	FEHIX 14/ 46	Kapt. D. Olufsson	VERGULDE POSTHOORN 20/55+	Kapt. J. Pietersen
WILDERHORN Grundsat på Lolland, senere bjerget.	Kapt. R.A. Stud	LILLA DELFIN (brander)	/ 30	WIEUX MEDEMBLIK 20/70+	Kapt. L. Pietersen
				WIEUX GOTTINGEN (ex. de St. SOPHIA)	Kapt. J. Gabbesen
				Gallot	Kapt. A. Janssen

Foruden de her angivne mandskabsal medførte den hollandske Filde 1 til 600 soldater, hvis fordeling ikke er specificeret.

I de svenske mandskabsal er soldaterne medregnet. Der medførte 1 alt 800 soldater.

Foruden de her angivne mandkabstal medførte den hollandske flåde i alt 661 soldater, hvis fordeling ikke er specificeret.

I de svenske mandkabstal er soldaterne medregnet. Der medfulgte i alt 809 soldater.

De danske kanonantal er korrigeret jfr. svensk
litterat over erobrede skibe (Holck Sverige I -
p. 81). Mandakabstal fra 1644 inkluderer ikke
soldater. (TfS 1943 p. 489-90)

FRA ORLOGSMUSEETS BILLEDARKIV....

Vi indrømmer, at sidste quiz var for svær. Der kom kun et par enkelte løsninger, og de var forkerte.

Billedet er taget ombord i Hekla i 1892, og herrerne rundt bordet er fra venstre: premierløjtnant C.L. Tuxen, skibsintendant Jespersen, skibslæge Arntz, premierløjtnanterne N.T. Olsen og H. Konow, undersøinemester J. Hansen, premierløjtnant C.T.E. Clausen og maskinmester Strøm.

Opgaven dennegang bliver derfor lidt lettere. Vi vil ikke have navnene på personerne (medmindre enkelte af læserne skulle kunne finde sig selv på fotografiet), men derimod navnet på skibet. Endvidere begrundet oplysning om, hvornår billedet senest kan være taget.

Løsningen skal være os i hænde senest den 1. juli 1986.